

Skal distriktpolitikk eller næringspolitikk styre utviklingen i hvitfisknæringen?

Edgar Henriksen og Audun Iversen

Verdens fremste sjømatnasjon!

- Norge har internasjonal anerkjennelse for god ressursforvaltning
- Stadig nye eksportrekorder og verdiene doblet siste 10 år
- Lønnsomheten er meget god i alle fall i fangstleddet og i oppdrett
- Så godt som subsidiefri
- Dominerende i mange markeder spesielt for tradisjonelle produkter - pelagisk fisk går til konsum
- Ledende på teknologi og innovasjoner og en blomstrende leverandørindustri (særlig på Vestlandet),

2

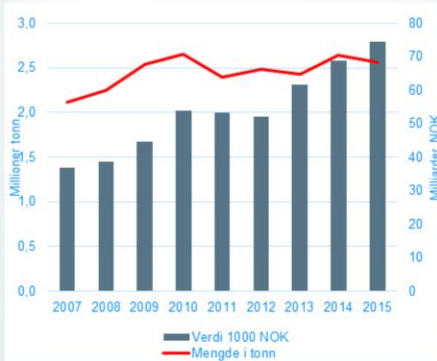
Suksesshistorien

Bildet av en økonomisk vellykket næring, vel ansett for sin vellykkede forvaltning og som eksporterer fisk til alle verdens hjørner. Bare Kina er en større sjømateksportør enn Norge.

Men det er vel ikke hele historien.

Suksesshistorie

Eksportrekorder

En innovativ næring

Nofima

Riktig nok omfattes både oppdrett og pelagisk sektor av eksportstatistikken, men også torskesektoren bidrar vesentlig til eksportveksten.

«Ben Hur» ble levert høsten 2014, er 14,99 m lang og 6,5 m bred og har en motor på 600 hester. Den er imidlertid utstyrt som et langt større fartøy og er en fangstmaskin. Den har kvoter og strukturkvoter for å delta i fisket etter torsk og hyse, sei (med not), makrell og sild.

Fiskeindustrien eier 49%

Men det er vel ikke hele historien?

Blir kysten ranet?

Hva er det som gjør at vi får oppslag som dette?

At kysten blir ranet hører vi mest fra nord, men også i riksmedia. At fisken går sørover er en av de mest utbredte og seige mytene om fiskerinæringen. Men den nordnorske andelen av fangsten av torsk og annen hvitfisk har vært ganske stabil i alle fall siden 1970-tallet. I tillegg viste vi at den nordnorske andelen av landingene i torskesektoren har økt betydelig de siste 15 årene. Fisken går faktisk *nordover*.

Det er også slik at når vi hadde LO som oppdragsgiver i et prosjekt, så oppfattet LO Aker-selskapene, der Røkke er eier, som den mest ryddige og profesjonelle arbeidsgiveren i fiskerinæringa. De forsto ikke helt hvorfor Røkke gjorde seg fortjent til «piratstempet». Det er altså mer enn en måte å oppfatte moldenseren på.

Media preges også av:

- Færre fartøy og fiskere
- Konsentrasjon av kvotene og noen stikker av med fellesskapets verdier.
- Nord-Norge ranes for rettigheter (av vestlendingene)
- Fiskeindustrien tjener ikke penger
- Fisken fryses på havet og går uforedlet ut av landet, dessuten er det uansett bare utlendinger som jobber her
- Mens fiskerne blir rike, mister fattige fiskerisamfunn innbyggere.
- Dårlig kvalitet er vanlig og fiskerikriminaliteten florerer.

5

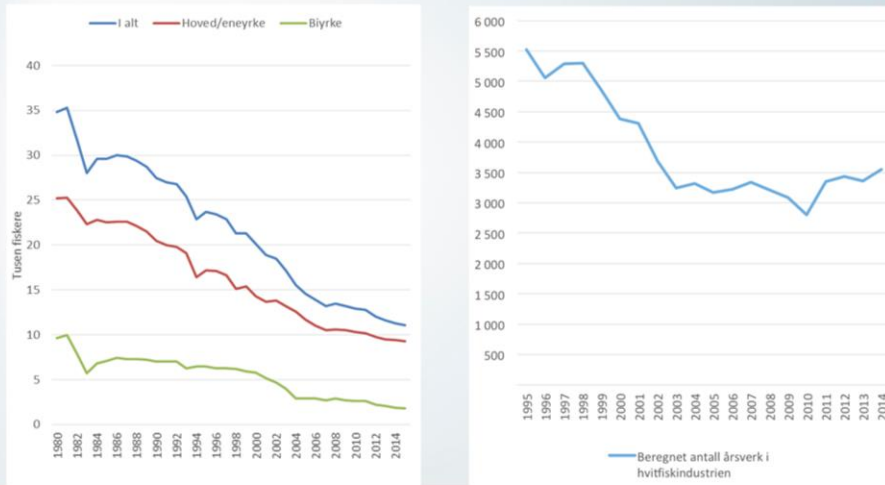
Krisehistorie eller tapsfortelling?

Produktivitetsveksten, ny teknologi og mer moderne fartøy gjør at vi trenger færre fiskere enn tidligere for å gjøre den samme jobben. Bare de siste femten årene har 5 000 sluttet som fiskere. Og det merkes i mange samfunn. I alle fall i de samfunnene der alternative arbeidsplasser ikke er lett tilgjengelige.

Den andre viktige forklaringen er at det skjer store omfordelinger av aktivitet innad i fylkene.

Men er dette en egentlig en fortelling om svik og ran, eller er det en fortelling om endringsprosesser som følger av det politiske ønsket om at næringa skal være fri for subsidier, lønnsom, globalt konkurransedyktig og tiltrekke seg dyr norsk arbeidskraft.

Problemhistorien

10.11.2016

test

6

Nofima

Endret struktur i flåte og industri: færre fiskere, færre industriansatte.

Dette har redusert fiskerinæringas betydning for kystsamfunnene.

Antall fiskere synker jevnt og trutt.

Antall industriarbeidere tar seg opp med økte kvoter de siste årene.

Som sysselsettingsbærer på kysten får fiskerinæringa mindre og mindre betydning.

Med denne boken ønsker vi å sette kunnskapen fra torskeprogrammet inn i en større sammenheng. Boken bygger også på nærmere 40 års arbeid med Driftsundersøkelsen for fiskeindustrien. Forfatterne er alle ansatt på Nofima med fagbakgrunn som siviløkonom, fiskerikandidater og samfunnsplanlegger.

I del I beskrives suksesshistorien og denne stilles i kontrast til problemhistorien og det spørres om det er samme næringa det snakkes om. Her spør vi også om hva som former næringa og holder fram trekk både i markedene for norsk fisk (globale trender), nye teknologiske muligheter og trekk med den norske politikken som har betydning for hvordan fiskerinæringa utvikler seg. I del II legger vi fram en bred næringskunnskap. Hensikten er å gi leserne et grundig innblikk i hva som har skjedd i fiskerinæringa. Vi tilbyr forklaringer både på sammenhenger. Vi beskriver også på kompleksiteten i ei næring som skal være konkurransedyktig i globale markeder, konkurrere i et tøft norsk arbeidsmarked og «sikre bosetting og sysselsetting på kysten». Det er i rivningen mellom ulike mål vi finner forklaringen på den politiske spenningen i næringa. Her drøfter vi også noen av de politiske grepene som har vært prøvd.

I del III drøfter vi behovet for fornyelse og peker på mulighetsrommet. Vi argumenterer for at torskesektoren står overfor følgende utfordringer:

- Effektivitetsutfordringen
- Reguleringsutfordringen
- Verdikjedeutfordringen
- Politikkutfordringen

Tema

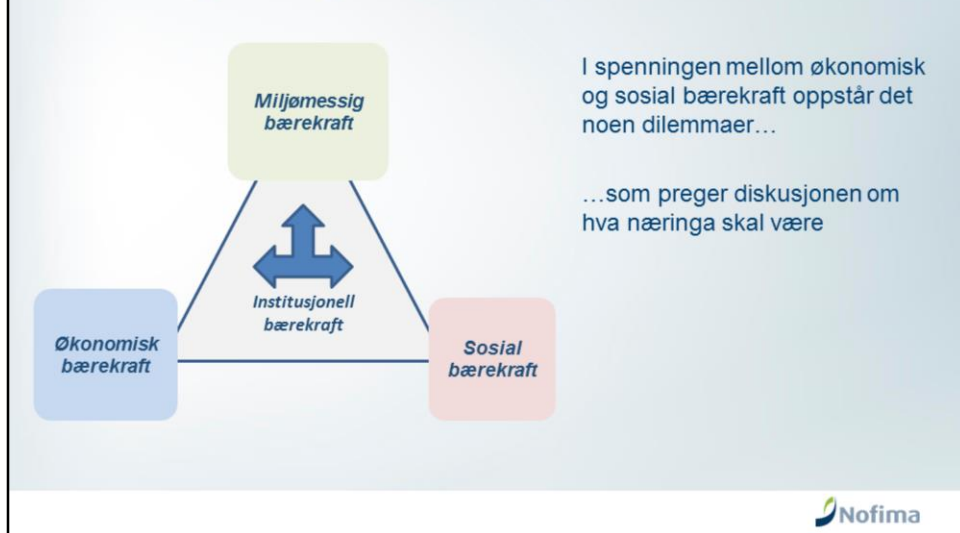
- Den økonomiske politikken: Trepertssamarbeidet
- Næringspolitikken - tom verktøykasse?
- Distriktpolitikken - attraktive arbeids- og bosteder!
- Fiskeripolitikken – sprikende mål og legitimitetsproblemer
 - Tungt lovgrunnlag: Havressurs-, Deltaker- og Fiskesalgslagsloven
 - På den ene siden «en global konkurransedyktig næring»
 - På den andre siden, politiske rivninger:
 - Distriktskvoter og fiskeripolitikk med Finnmarksvri
 - Omkamper om strukturpolitikken
 - Tveteråsutvalget
 - Ekspertgruppe har vurdert pliktssystemet
 - Eidesenutvalget er i innspurten
 - Ekspertgruppe skal forenkle førstehåndsomsetningen

I mange debatter framstilles det som om at fiskeripolitikken alene er avgjørende for utviklingen i fiskeriavhengige regioner. Det er imidlertid slik at disse regionene er en integrert del av norsk økonomi og der tunge premisser for utviklingen legges utenfor det som i snever forstand er fiskeripolitikk. Fiskerinæringen og fiskeripolitikken har derfor blitt tilpasset hovedretningen i norsk økonomisk politikk. I boka argumenterer vi for at denne tilpasningen har større betydning for «sysselsetting og bosetting» enn fiskeripolitikkens konkrete utforming.

De mange utredningene tyder på at det er et sprik mellom uttalt politikk og praktisert politikk. Næringa sliter med et «distriktpolitisk underskudd» som er vanskelig å dekke og der det ikke finnes enkle løsninger. Kompleksiteten, og at mange løsninger medfører tøffe beslutninger om refordeling, gjør at myndighetene til stadighet har en utredning på gang om næringa. I det siste har bestillingene i stor grad kommet fra Stortinget.

Fiskeripolitikken – i rivningen mellom nærings- og distriktspolitikk

Fiskeripolitikken blir utformet basert på mange hensyn, som må balanseres og veies mot hverandre. Bærekraft omfatter både natur og samfunn og for analytiske formål har vi delt begrepet i fire elementer

Det er allment akseptert at hensynet til miljøet er et absolutt hensyn. Det er få eller ingen som mener at vi på nytt skal stille oss slik at bestander nedfiskes. Det er heller slik at høsting av godt forvalta og kommersielt viktige bestander må gjøres med hensyn til sårbare små bestander og sårbare naturtyper.

I spenningen mellom økonomisk og sosial bærekraft, derimot, oppstår det noen dilemmaer og avveinger som stiller oss overfor noen veivalg. Det er her vi finner de politisk kontroversielle temaene.

Den øvrige norske politikken og lovverket legger føringer og gir begrensinger for fiskeripolitikken. Dette er den institusjonelle dimensjonen.

Den norske økonomiske modellen

- Mål: Å sikre økende offentlig og privat velstand
- Virkemiddel: Økt produktivitet, der arbeidskraftproduktiviteten er viktigst.
- Tiltak:
 - Lønnskompresjon: Innenfor og mellom sektorer
 - Innovasjon: Teknologisk og organisatorisk
 - Substitusjon: Arbeid for kapital
 - Mobilitet: Til de lønnsomme og mellom sektorer og geografisk
- Politisk forankring og virkemidler
 - Trepertssamarbeidet – frontfagsmodellen
 - Sosialt sikkerhetsnett (NAV)
 - Sterkt forankret i statsapparatet, fagbevegelsen og arbeidsgiverne

10

De årlige lønnsforhandlingene der staten forsyner partene med tallgrunlaget for lønnsdannelsen (TBU) er et godt synlig og konkret uttrykk for den norske økonomiske modellen. Dette er etter vår mening en sterk, kanskje den sterkeste, driveren i utviklingen og forskyver balansen mot økonomisk bærekraft.

Velferdsstatens omfang, og det sterkt utbygde sosiale sikkerhetsnett som ligger i modellen, sikrer bred politisk oppslutning.

Arbeidskraftproduktiviteten

- St. meld. nr. 1, 1947: 15
 - Å bygge ut de næringer som gir størst utbytte av arbeidskraften, nemlig industrien
 - Fiskerinæringen nevnt eksplisitt som en lavproduktiv næring
 - Målsetting om å redusere antallet fiskere fra 115 tusen til 40 tusen.
- Innst. 215 S (2015–2016) til Meld. St. 10 (2015–2016)
 - For å sikre vår fremtidige velferd må utnyttelsen av ressursene i størst mulig grad komme fellesskapet til gode gjennom effektiv og lønnsom forvaltning.

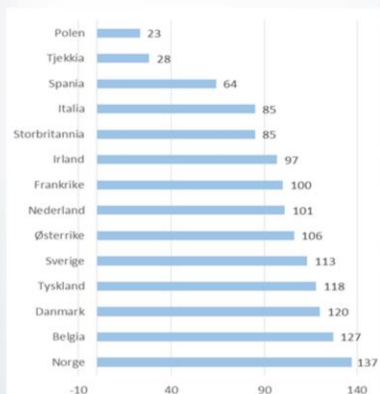
11

Arbeidskraftproduktiviteten har i hele etterkigstiden vært framhevet som svært viktig for å sikre privat og offentlig velstand. Det gjelder fortsatt og omfatter også fiskerinæringa!

I 2016 er det antall fiskere redusert til ca 1/10 av antallet i 1946. Justeres dette for folketall blir effekten av produktivitetsøkningen enda mer dramatisk.

Produktiv og får betalt for det

Nofima

Foredlingsindustriens utfordringer

Markedene stiller høye krav

Produksjon av mat globaliseres

Arbeidskraften er dyrt

Her viser vi arbeidskraftkostnadene i en del konkurrentland i «felles valuta» for våre viktigste handelspartnere (kilde TBU).

Det er tøft å konkurrere med produsenter i for eksempel Polen eller Litauen, som har lønnskostnader og investeringskostnader på 1/5 eller 1/6 av norsk nivå. Her er for øvrig et bilde fra Espersen sin fabrikk i Litauen. Espersen kjøper 25.000 tonn norsk torsk i året, mesteparten fryst. Fabrikkene er teknologisk helt på høyde med de norske.

Det er et politisk uttalt mål at norsk arbeidskraft ikke skal selges billig, og fiskeindustrien må effektivisere for å kunne konkurrere om arbeidskraft.

Men en stadig større del av arbeidskrafta i fiskeindustrien hentes fra utlandet og en stadig større del av råstoffet – også det ferske – havner i utlandet for foredling.

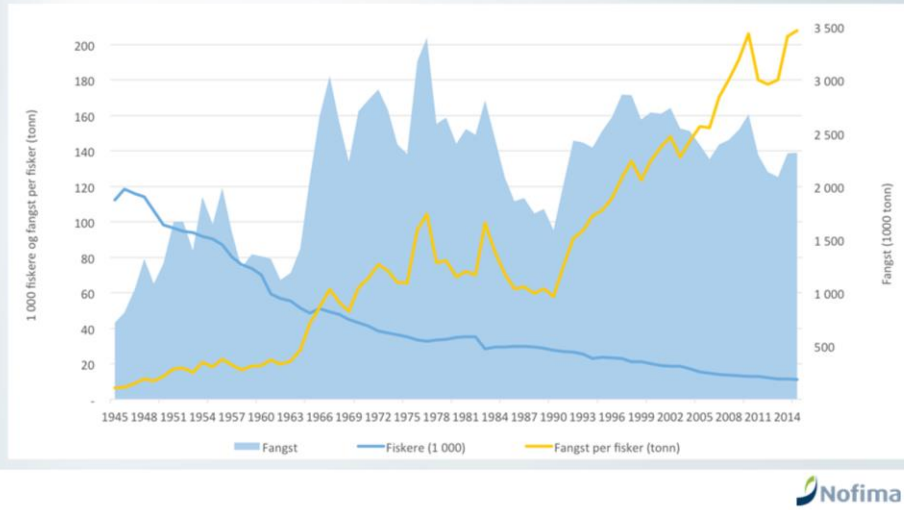
Henningsvær, tidlig 50-tall

Er det dette som enkelte drømmer om på nytt skal bli realiteten?

Da var det liv i «Værret» og folketallet ble mangedobla i sesongen. På fiskebrukene var arbeidskrafta i stor grad henta fra småbrukene på Vestvågøy og Austvågøy. Mange andre kom også og uttrykket «det er mye rart som kommer med torsken» ble ofte hørt.

Den enorme produktivitsveksten - og sysselsetting og bosetting i kystsamfunnene?

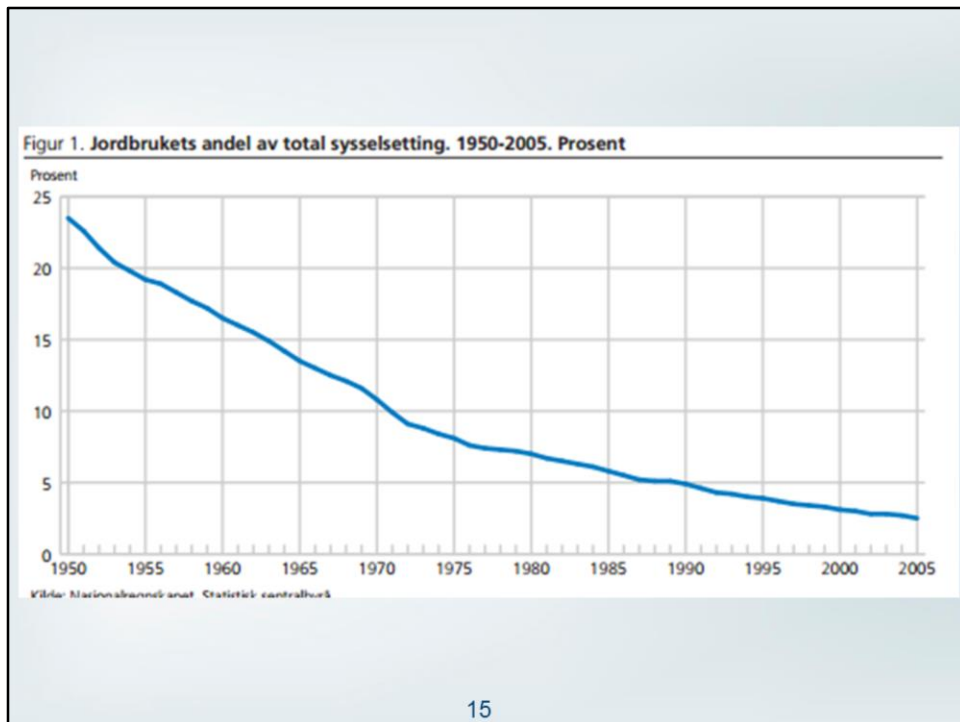

Vi har hatt en voldsom økning i produktivitet per fisker. Fra 1990 til nå: - fangst per fisker har økt fra 64 til over 200 tonn.

Likevel er det nok fortsatt en betydelig overkapasitet i deler av flåten. Hovedgrunnene for effektiviseringen, herunder struktureringen, har vært å tilpasse kapasitet til ressursgrunnlaget. Men like viktig har vært at fiskeflåten skal være konkurransedyktig om arbeidskraft.

Et viktig spørsmål blir da hvor langt effektiviseringen skal gå?

Og ikke minst hvordan markedet skal brukes for å styre denne tilpasningen?

15

Det er ikke bare fiskeriene som er utsatt for effektiviseringspress.

Subsidier, eksportskjerming og status som den fremste distriktsnæringa, sparer ikke jordbruket for samme utvikling i sysselsetting.

Og småbrukere, som også kan være kvalitetsarbeidskraft i fiskeværene i sesongen, er det i dag langt i mellom - om de i det hele tatt finnes.

Henningsvær vinteren 2014

Og sånn ser det ut 60 år etter. Langt færre fiskere, i moderne velutstyrte båter. De jobber fortsatt hardt, men moderne dekkutstyr har både redusert behovet for mannskap og slitet. De fleste tjener dessuten minst like godt som i alternative yrker.

Arbeidskrafta på fiskebrukene kommer ikke lengre fra småbrukene rundt omkring. Der er driften nedlagt. Nå kommer svært mange av dem fra utlandet, og fortsatt forlater de «Værret» når sesongen er over.

Næringspolitikken – tom verktøykasse?

- Sterkt statlig engasjement i etterkrigstiden
 - Industrireising, og korporativt bransjesamarbeid
 - Elektrokjemisk, smelteverk, skipsbygging, cellulose
 - I Nord-Norge - filetindustri som eide trålere
- I 70 årene fikk vi oljefinansiert motkonjunkturpolitikk
- I 80 årene gikk staten fra regissør til tilrettelegger
- I 90 årene kom global arbeidsdeling sterkere, og subsidiene forsvant
- Ingen direkte innblanding lengre ved nedleggelse
 - Med ett unntak: Fiskebedrifter med aktivitetsplikt

17

En sterk statlig drevet industrireising med fagbevegelsen og arbeidsgiverne på lag «bygde landet» i etterkrigstida. Industri og industrireising skulle løfte befolkningen ut av fattigdom. På kysten av Nord-Norge ble filetindustri løsningen og når sesongsvingninger kom i veien for industriell produksjon laga man unntak i Deltakerloven som man ennå plages med.

Nærings- og industripolitikken har imidlertid forandret seg sterkt. Med en neo-liberal økonomisk politikk, der Brundtlandregjeringen var den store reformatoren, har staten

går fra en rolle som aktiv industribygger til næringsnøytral tilrettelegger. Nå er det de generelle reglene i den norske modellen som gjelder. Går bedrifter dårlig skal arbeidskraften «frigjøres» til virksomheter som er lønnsomme og produktive, også når dette betyr flytting. Det er «kreativ destruksjon» institusjonalisert og satt i velferdsstatens tjeneste.

Men ett unntak finnes, og det er fiskeindustri med trålere omfattet av unntaket i Deltakerloven.

Distriktpolitikken - attraktive arbeids- og bosteder!

- Arbeidsplasser ble ikke skapt der folk ønsker å bo!
 - Reaksjon på de sentraliserende effektene av industrialiseringen.
 - Aktive virkemidler rettet mot å opprettholde bosettingsmønsteret
- Utbygging av «velferdskommunen»
- Fortsatt produktivitetsøkning og avindustrialisering
- Individuelle valg og konkurranse om arbeidskraft
- Distriktpolitikken nå tilpasset den norske modellen
 - Frihet til bostedsvalg
 - Distriktene må konkurrere i en verden med global arbeidsdeling

18

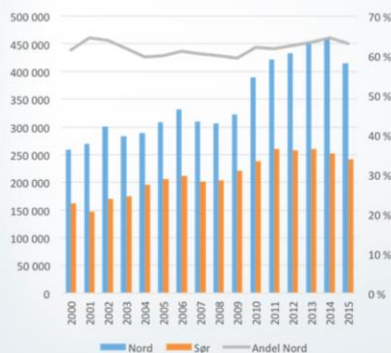

Også distriktpolitikken har blitt modernisert. I en liberal politisk tradisjon tar det seg dårlig ut å bestemme hvor folk skal bo. Man kan tilrettelegge for gode bosteder og gode tilbud. Men også bedriftene i distriktene må konkurrere på like vilkår om arbeidskraft. Her har man samme krav til produktivitet og lønn som i landet ellers.

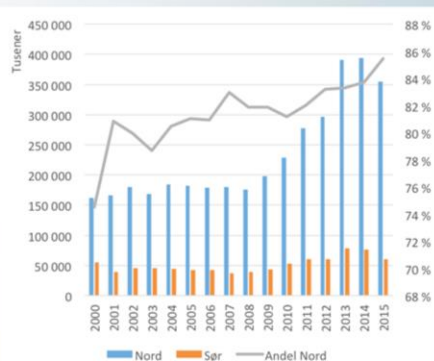
Med unntak av jordbruket, så forhindrer WTO og EØS konkurransevridende subsidier.

Fangst, landinger og folketall

- litt økonomisk geografi og demografi

Fangst av torsk, sei og hyse, norske fartøy. Kilde: Nofima

Landinger av torsk. Kilde: Nofima

Hva med ranet av Nord-Norge, finner vi tallgrunnlag for det?

Til venstre ser vi fangst av torsk, sei og hyse gjort av båter hjemmehørende i hhv Nord- og Sør-Norge. Andelen som fanges av nordnorske fartøy har vært rimelig stabil på 60-65 % siden 1970-tallet

Til høyre ser vi landingene (av torsk) i hhv Nord- og Sør-Norge. Nord-Norges andel av torskelandingene er stor, og økende. Mesteparten av kvoteøkningene etter 2009 har blitt landet i Nord-Norge.

Hvorfor får vi slike sterke karakteristika som "ran av kysten" og hvem raner i så fall hvem?

Denne plansjen viser **fangst** av båter hjemmehørende i hver kommune (uavhengig av hvor fisken landes). I vinnerkommunene vokser fangsten mer enn økningen av kvotene. Hos taperne mindre.

Fylkesbindingene på kvotesalg har fungert, vi ser lite bevegelse av fangstrettigheter/faktisk fangst mellom fylker, men derimot stor omfordeling innad i fylkene

Hoveddel av kvotehandel er mellom kommuner i samme fylke.

Øksnes, Berg, Lenvik (les: Husøy), Hasvik og Båtsfjord er de mest markante vinnerkommunene, noe som til en viss grad vises igjen i folketallsutviklingen. Samtidig er det altså mange av deres nabokommuner som er «tapere», med svakere utvikling i fiskerinæringen. Mye aktivitet forsvinner likevel fra mange kystsamfunn. Men det er viktig å forstå hva denne utviklingen består i, og hva som forklarer den.

Det betyr også at vi får vinner- og taperkommuner i alle regioner. Så dersom «ran» er korrekt beskrivelse, så befinner «forbryteren» seg i nabolaget.

Denne plansjen viser **landinger** i hver kommune. I vinnerkommunene vokser landingene mer enn økningen av kvotene. Hos taperne mindre.

Landingsmønsteret er preget av hvor de store sesongfiskeriene foregår, som det alltid har vært, men samtidig ser vi en del endringer.

Øksnes, Berg, Lenvik, Hasvik og Båtsfjord er de klareste vinnerne.

Samtidig ser vi at andre kommuner i samme region taper.

Det er også et tydelig trekk at vinnerkommunene bare finnes i Nord-Norge.

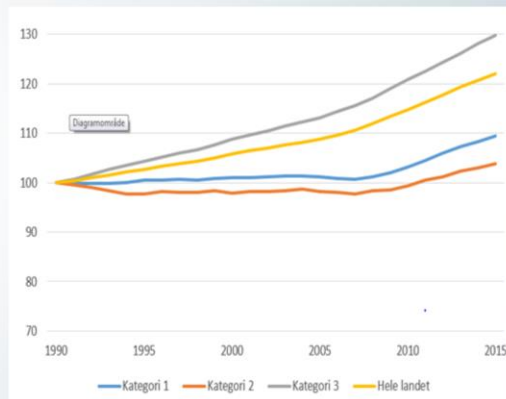
Men fisken er handelsvare, og klippfiskindustrien på Nord- og Sunnmøre kjøper det de har behov til sin produksjon til verdensmarkedets priser fra nøytrale fryseterminaler lokalisert i Nord-Norge.

Befolkningsutvikling i fiskerikommuner i Sør-Norge

Kategori 1: Stor avhengig
Fangst eller landing over
landsgjennomsnittet
Fiskerissysselsatte > 5%

Kategori 2: Liten avhengig
Fangst eller landing under
landsgjennomsnittet
Fiskerissysselsatte >5%

Kategori 3: Stor ikke avhengig
Fangst eller landing over
landsgjennomsnittet
Fiskerissysselsatte < 5%

Nofima

Vi har sett en del på hvordan aktiviteten i flåten og industrien påvirker befolkningsutviklingen

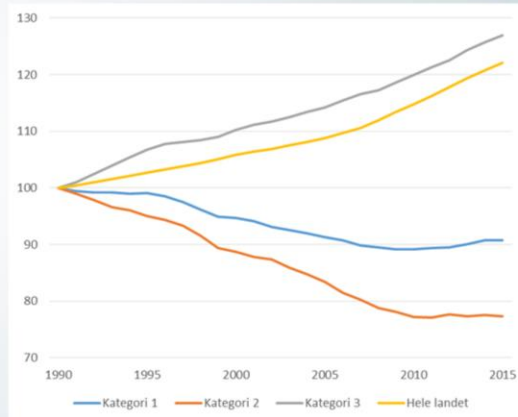
Vi har kategorisert fiskerikommunene det vi ser illustrert her er at befolkningen i de fiskeriavhengige kommunene i Sør-Norge holder stand og øker noe. Befolkningen ellers øker og i de store «fiskerbyene i sør øker folketallet mer enn i landet som helhet. Kommunene i kategori 1 og 2 er ofte en del av større arbeidsmarkedsregioner og har nytt godt av vekst i petroleum og oppdrett.

Befolkningsutvikling i fiskerikommuner i Nord-Norge

Kategori 1: Stor avhengig
Fangst eller landing over
landsgjennomsnittet
Fiskerisysselsatte > 5%

Kategori 2: Liten avhengig
Fangst eller landing under
landsgjennomsnittet
Fiskerisysselsatte >5%

Kategori 3: Stor ikke avhengig
Fangst eller landing over
landsgjennomsnittet
Fiskerisysselsatte < 5%

Nofima

I Nord-Norge er utviklingen dramatisk annerledes. Næringslivet er mindre differensiert og mer fiskeribasert, og mange kommuner inngår ikke i større arbeidsmarkedsregioner. Derfor påvirker effektiviseringen i flåten og industrien befolkningsutviklingen sterkt. Alternative sysselsettingsbærere, som kunne ha dempet virkningen av effektiviseringsprosessene i fiskeriene, mangler.

Vi ser riktignok at befolkningsnedgangen stoppes opp, og at vi til og med får en liten økning, i takt med kvoteøkningen siden 2008. Spennet er imidlertid stort. I Kategori 1 finner vi nabokommunene Hammerfest og Loppa. Mens oljebyen Hammerfest øker sitt folketall med 13% prosent taper loppa 41 % i perioden.

Det er trolig denne utviklingen som er opphav til påstanden om ran. Spesielt kommunene i Kategori 2 kommer dårlig ut. Til tross for økning av landinger, så er den samlede effekten av omlegging fra filet til konvensjonell produksjon og fortsatt flåteeffektivisering, så kraftfull at også kommunene som er vinnere når det gjelder landinger og fangst, taper folketall.

I byene øker folketallet og de er viktige for fiskerinæringa, men fiskerinæringa har begrenset betydning for byene.

Politikkens dilemma

- Svekket produktivitet kan gi fordeling på flere, men kan det tilbys konkurransedyktige vilkår?
 - Prioritering av distriktspolitikken foran næringspolitikken
 - Finnmarksmodellen utfordres av aktørene og oppmykes
 - Trålstigen og gruppeinndeling låser struktur og demper omstilling
- Fortsatt satsing på produktivitet sikrer konkurransedyktighet, men gir færre deltakere og svekket legitimitet.
 - Prioritering av næringspolitikken foran distriktspolitikken
 - Har gitt ei subsidiefri og lønnsom fangstsektor, industrien sliter

24

Et dilemma er et valg mellom to muligheter som begge vil medføre et uønsket resultat.

Produktivitetsveksten kan dempes på mange måter: Struktureringen kan bremses, en gradvis refordeling av kvoter mot den minste kystflåten. En kan også dempe bruken av garn og snurrevad til fordel for line.

Samtidig ser vi at fylkesbindinger oppmykes og at låsing av kvoter til fartøygrupper har blitt etablert som bort i mot ukrenkelig prinsipp.

Fortsatt satsing på produktivitet vil være «business as usual». Effektiviseringen, med tilhørende strukturpolitikk, har fram til nå vært sterkt forankret i Stortinget, uavhengig av flertallskonstellasjon.

Fiskeripolitikken – sprikende mål og legitimitetsproblemer

- På den ene siden «en global konkurransedyktig næring» med lønnsomhet i alle ledd.
 - Tvetveterårsutvalget: Næring som skal bygge nasjonens velferd
 - Dereguler og slipp industrien til!
 - Men Stortinget vil det ikke slik
- På den andre siden, «distriktspolitisk underskudd» og politiske rivninger:
 - Økning i ressurs, men redusert sysselsetting
 - Havressurs-, Deltaker- og Fiskesalgslagsloven
- Hvordan skal fellesskapet sikre sine interesser
 - Ressursrente som i olje og vannkraft?
 - Offentlig eller privat eierskap til fiskerettigheter, eller begge deler?

25

Høsten 2016 har en ekspertgruppe levert sin rapport om pliktssystemet. Snart skal Eidesenutvalet konkludere om hvordan ressursene skal fordeles og hvordan samfunnskontrakten skal rigges. Det samme skal en ekspertgruppe som skal vurdere hvordan førstehåndsomsetningen kan forenkles.

Mange forhold som stiller spørsmål med gjeldende politikk kommer altså på dagsorden både i høst og i 2017..

Deltakerloven synes fortsatt å stå sterkt. Dette betyr at det mest mobile driftsmiddelet (fiskefartøy), fortsatt skal være det sentrale virkemiddelet når «sysselsetting og bosetting» skal ivaretas. Gitt et fortsatt effektivitetspress er det derfor vanskelig å se for seg at dagens utviklingstrekk vil endres vesentlig.

Boka tilbyr fakta om utviklingstrekk og drivere bak utviklingen. Den drøfter også spennet i utfordringene som politikerne står overfor og gir anledning til å forstå disse prosessene bedre. Leseren gis mulighet til danne selvstendige meninger om i hvilken retning politikken bør gå.

Takk for oppmerksomheten

www.nofima.no